

עוסק במצוה והיתרו באיסורים

ראשי פרקים:

- א. הקדמה
- ב. שאלת הויקה בין חיובים ואיסורים הנובעים מהם
  1. הוכחה לויקה ממצות צדקה
  2. הוכחה לויקה מדיני אונן
  3. סיכום ביניים: הפטור ממצוה מותר באיסורים שנאסרים בגלל החיוב במצוה
  4. דיון בהיתר אכילה קודם תפילה ל'בא מן הדרך'
- ג. האם היתר האיסורים הוא רק לפטור ממצוה כל זמן חיובה?
  1. דעת הרב אביגדור נבנצל שליט"א
  2. דיון בפטורים של אונן
  3. דיון בפטורים של שושבינים ובני-חופה
  4. סיכום ביניים
  5. הוכחה מדיון אונן
  6. השלכות מעשיות בחיי יום-יום
  - ד. מסקנת הדיון לחיילים

א. הקדמה

בעיצומה של מלחמת "שלום הגליל" נתקע ונעצר הרכב (קומנדקר) בו נסעתי כרב צבאי המשותיך לתאג"ד (=תחנת איסוף נפגעים גרודית). הקלקול הפתאומי במערכות הקומנדקר שינה את מצבנו, ומתאג"ד ניד הפכנו לתאג"ד נייח. החטיבה והגדוד המשיכו בהתקדמותם בשטח לבנון, והשאירו אותנו מנותקים, יחד עם אנשי תחזוקה שטיפלו בתיקון התקלה. התיקון ארך זמן רב, ועם הפסקת האש ביום שישי נשארנו, אנשי התאג"ד ואנשי התחזוקה, בשטח הפתוח. אנשי התחזוקה טיפלו במרץ בנסיון לאתר את מקור התקלה, כדי לאפשר את תיקון הקומנדקר, וכך לאפשר לנו לחבור לגדוד ולחטיבה. עם כניסת השבת התפללנו תפילת קבלת שבת וערבית, הלך מהמתפללים חזר לגירסא דינקותא. לאחר התפילה

קיבלנו את השבת בקידוש היום, מחד, והמשך תיקון התקלה, מאידך. אנשי התחזוקה גילו בינתיים את מקור התקלה, ומצאו גם את הדרך לתקנה. מאוחר בלילה נסתיים התיקון, ונשארו ללון בשדה. השכם למחרת – בוקר שבת קודש פרשת "קורח" ה'תשמ"ב – התעוררנו מוקדם כדי לחבור לגדוד במהירות האפשרית. הצורך להקדים מנע את אפשרות התפילה בשטח לפני היציאה. הנסיעה בשטחים, שאך אתמול היו שטחי לחימה, היתה מסוכנת, למרות שבשעת נסיעתנו כבר חלה הפסקת האש, מחשש שמא תיפתח אש ע"י חייל בודד מעל אחת מהגבעות, או שמא כח אויב או מארב מסתתרים מאחורי אחד מפיתולי הדרך הבלתי מזוכרת והקשה לנסיעה. גם בדרך לא היתה אפשרות להתפלל בשקט, מפני שהאווירה היתה ספוגת מתח מהלחימה ותוצאותיה.

השמש זרחה והנסיעה בדרך התמשכה. כדי להפיג את המתח ואת הרעבון עלה בדעתי לאכול תוך כדי הנסיעה. עוד אני מתכוון ליטול פרוסת לחם, או אולי לאכול פרי, עלה בדעתי ספק: הרי אכילה לפני תפילה אסורה, ואני עדיין לא התפללתי, ואיך אוכל? מאידך, חשבתני, מצב זה של לחימה מהווה חשש סכנה לכולנו, לכל אנשי התאגיד ואנשי הסדנה, שנסעו לפנינו ואחרינו, ואני חלק מהכח; והיה אם תיפתח אש – על כולנו לירות ולהשיב אש, ודיני בעוסק במצוה הפטור מן התפילה! יתרה מזו, יתכן שגם מצב הלחימה והסכנה הכללי שבו אנו נתונים פטור מתפילה. ועלה בדעתי שיתכן שאיסורי אכילה שלפני התפילה ולפני קידוש אינם חלים על מי שפטור מחובות אלו בהיותו עוסק במצוה או בחשש פקוח נפש, ומותרת לי האכילה. ספק זה שנסתפקתי בו בעיצומה של המלחמה, הביאני, בשובי בשלום לביתי ולבית המדרש, לבררו. וזה הבירור אשר העליתי בשאלה זו, ואני תפילה שלא אכשל בדבר הלכה, וישמחו בי חברי ואשמח בהם.

ב. שאלת הזיקה בין חיובים ואיסורים הנובעים מהם

עוסק במצוה פטור מן המצוה, אך אסור בכל האיסורים שבתורה. וכך פסק הרב אברהם אבידן (בספרו "דרכי חסד", פרק א סעיף י'): "אין העוסק במת פטור אלא ממצוות עשה דוקא, אבל אין היתר לעבור על איסור, אפילו מדרבנן". העוסק במת פטור מדין עוסק במצוה, ואולי אף חמוד ממנו¹.

אולם נראה שיש סוגי איסורים דאורייתא ודרבנן, שהעוסק במצוה אינו

1. יסוד הפסק ע"פ מקורות מדברי האחרונים: ברכי יוסף אורח חיים סי' עא, שו"ת חכם עבי סי' א, גשר החיים לגר"ם טוקצינסקי פרק יח, שו"ת חזון עובדיה לראשלי"צ הרב עובדיה יוסף ח"ב סי' כו.

- אסור בהם. דבר זה עולה מדברי משנה וגמרא, וענפים רבים לו בהלכה:
- א. במשנה (סוכה כה ע"א) שנינו: "שלוחי מצוה פטורים מן הסוכה". ואף שיש איסור אכילה מחוץ לסוכה, אין איסור האכילה איסור עצמי, אלא שהחייב בסוכה מחוייב לדור בסוכה ולאכול בסוכה. אולם מי שאינו מחוייב במצות סוכה אינו אסור באכילה מחוץ לסוכה². וראה דיון האחרונים אם מותר להאביל קטן מחוץ לסוכה, היש בזה משום "לא תאבילום"³.
- ב. בסוגיית הגמרא במסכת בבא קמא (דף נה ע"ב)⁴ מובאת דעת רב יוסף: "שומר אבירה כשומר שכר, בההיא הנאה דלא בעיא למיתבי ליה ריפתא לעניא הוי כשומר שכר". והקשו גדולי האחרונים, שעוסק במצוה הרי פטור ממצוות עשה בלבד, אך חייב בכל לא תעשה ואיסורי תורה; והנה, חובת נתינת צדקה חלה גם מכח הלאוין של "לא תאמץ", ו"לא תקפוץ את ירך", כיצד העוסק במצות השבת אבידה מותר לעבור על איסור הלאו? ועל פי זה: הסיקו שאיסור "לא תאמץ" ו"לא תקפוץ" אינו איסור עצמי, אלא נאמר כדי לחזק את העשה של "נתן תתן", וחיובו של הלאו תלוי ועומד בחובת הנתינה של "נתן תתן לו". כשאין חיוב של נתינה אין על האדם כל איסורי לאוין שנאמרו בצדקה, מאחר שאין הוא מוזהר בלאו שמטרתו לחיזוק החיוב של העשה⁵. ויש ראייה להנחה זו: אדם שקיים מצות צדקה בחיובה, נתן את השיעור שמחוייב בו, ובא עני וביקש ממנו צדקה, הרי ודאי אינו עובר באיסור של "לא תאמץ".

1. הוכחה לזיקה ממצות צדקה

- זיקה זו בין שני החיובים, העשה של נתינת צדקה והלאו של "לא תאמץ", מצריכה בירור, מה הם התנאים המחייבים בלאו של "לא תאמץ". הגר"א וסרמן ב"קובץ שעורים" (בבא בתרא אות ס) סובר
2. ראה פני יהושע סוכה שם, הורחבו הרברים בדיונים על דעת המנחת חינוך בדין מצוה הבאה בעבירה בישיבה בסוכה, ראה שערי יושר לגריש שקאפ שער ג. פרק יט, לקח טוב לר' יוסף ענגיל כלל יב, מנחת שלמה סימן א.
3. מגן אברהם סי' תרטו ס"ק ב ומחצית השקל, פרי מגדים שם, ערוך לנר סוכה ב ע"ב במעשה דהליני המלכה, ובמקורות שצוינו באוצר מפרשי התלמוד שם. שו"ת תזון עובדיה ח"ב סי' כו, מנחת אלימלך לר' אלימלך וינטר.
4. ושם נסמנו כל הסוגיות שבהם מוזכרת 'פרוטה דרב יוסף'.
5. 'בית יעקב' כחובות דף מט ע"ב לר' יעקב מליסא, המהרי"ץ חיות, 'יד אליהו' לר' אליהו מרוגולה היא פסקים סי' ט. וראה בציוני 'אוצר מפרשי התלמוד' ב"ק פרק הכונס.
6. הסתמכו בדבריהם על דברי הרמב"ן במסכת קידושין דף לב בענין הלאו העשה שבחיוב מעקה.
7. 'נחלת יעקב' לר"י מליסא על התורה, וראה 'חתן סופר' או"ח סי' יד, ואחרונים רבים.

שדרך זו בישוב השאלה⁸ מחוורת רק אם הפטור לעוסק במצוה הוא הפקעה מוחלטת, והלא אינו בר חיובא. אולם בספר "סוכת דוד" לר"ד קוויאט (בבא בתרא דף ט ע"ב) האריך להסביר, שתשובת האחרונים היא בין אם מוגדר הפטור של עוסק במצוה כהפקעה מהמצוה, בין שאינו פטור מהמצוה השניה ונחשב ברי חיובא. אעפ"כ יפטר מן הלאו של "לא תאמץ", משום שהלאו אינו תלוי בחיוב העקרוני, אלא נאמר לחיזוק החובה המעשית של מצות צדקה, וכל הפטור מעשיות מצות צדקה אינו עובר באיסור הלאו אם לא נתן צדקה. בשו"ת "חתן סופר" (לגר"ש ערנפלד או"ח סי' יד) הוסיף לחדש: "ואפשר שכיון שאמרה תורה מצוה זו בלשון 'פתוח תפתח את ירך לוי', הפטור תלוי בשאי אפשר לו לעשות המצוה בידיו, ואין היד מחוייבת ליתן כיון שעסוקה במצוה". יעו"ש שדך בהגדרה זו.

אולם ניתן להבין את התירוץ בכיוון שונה. יש לומר שלא מתוך זיקה בין שני החיובים, ולחיזוקה של מצות העשה של "נתן תתן", נכתב בתורה הלאו של "לא תאמץ", אלא שעיקרן של הלאוין "לא תאמץ" ו"לא תקפוץ" אינו מתיחס לחיוב המעשי שבנתינת צדקה, כי אם לחובת הלבבות. רבינו יונה שם⁹ כלל לאוין אלו בכלל המצוות שבלב: "הזהרנו להסיר מנפשינו מדת האכזריות ולנטוע בה נטעי נאמנים"¹⁰. ולדרך זו חידש הגר"י רוזין מרוצ'וב, (ב"צפנת פענח" הל' מתנות עניים), שגם בנתינת פחות משהו פרוטה לעני אין הנותן עובר בלאו של "לא תאמץ". הלאו הוא על ההתעלמות מבקשת העני, וכל היענות לבקשה היא קיום החיוב. ונראה שהאיסור של "אל ישוב דך נכלם", שכללו הרמב"ם בחיובי הנתינה (הל' מתנות עניים, פ"ז ה"ז): "ואסור להחזיר את העני ששאל ריקם, ואפילו אתה נותן לו גרוגרת אחת שנאמר 'אל ישוב דך נכלם'", הוא חיוב להיענות לבקשת העני בלבד, ולכן שיעורו בגרוגרת.

נראה שאין רברי רבינו יונה והרוצ'ובר תואמים לדברי התוספות (בבא בתרא ח ע"ב ד"ה אכפיה), שהסבירו את כפיית רבא לנתינת ארבע מאות זוזים לצדקה משום שללא הנתינה עובר על הלאו של "לא תאמץ". ומבוארת דעתם, שהלאו הוא על אי נתינת כל הנצרך לעניים, ולא על אי-היענות בלבד. כן מחייב הלאו כפייה ע"י בית דין, לדברי בעלי התוספות, ולא מצאנו כפייה על מצוות שבלב¹¹. אך גם לדברי התוספות

8. שאלה זו נידונה באריכות בפרק על גדר פטור עוסק במצוה, והיכחתי שרוב הראשונים סברים שאין פטור עוסק במצוה הפקעה ממצוות אלא פטור מכיצוע המצוה, וחורת השאלה למקומה לדרכו של הגרא"ו.

9. ב"שערי תשובה" לרבינו יונה גירונזי שער ג בלאוין שאין בהם מעשה, אות לה"ל.

10. יש להדגיש שבאות לה כלל גם את חיוב העשה בכלל חובות הלבבות, וצ"ב.

11. בדבר הקשר והיחוד שבלאו ובעשה, ראה רמב"ם הלכות מתנות עניים פרק ז הלכות א"ב, ובדברי הגאון ר' ברוך אליהו קמאי שנדפסו בסוף "דברי אליעזר" לגרא"י פינקל. ובספר הזכרון לרב מוליה "שילה" ע"י הרב קפלן.

יש לומר, שהאיסור שבלאו כולל את אימוץ הלב ואת האיסור להתאכזר לעניים, והביטוי של אימוץ הלב הוא בהימנעות מנתינת צדקה. אך כל מי שאינו חייב ליתן צדקה לעניים, בין קיים חובתו בין פטור מן הצדקה בגלל פטור של עוסק במצוה, הרי אינו מאמץ את לבו, ולכן אין הוא עובר בלאו. כך תירץ ר' אליהו רוגולר בספרו "יד אליהו"¹¹. להסבר זה אין כל ראייה מפרוטה דרב יוסף, שפטור עוסק במצוה מהלאו של "לא תאמץ", לקשר בין תלות החיוב במצוות ובין האיסורים שנאסרים המחוייבים במצוות.

אולם נראה שלהלכה נוקטים רבותינו כתירוץ הראשון. כן ראיתי למו"ר הגרש"ז אויערבך שליט"א (בספרו "מנחת שלמה" סימן צא) שכתב על פי האמור: "נסתפקתי אם אונן חייב בצדקה לעניים, אע"ג שיש גם לאו של 'לא תאמץ' ו'לא תקפוץ', מ"מ שומר אבידה הרי פטור מלמיתב פרוטה לעניא. והיינו משום דכל היכא דליכא עשה של 'נתן נתן' פקע גם הלאו, ואם כן, אולי גם אונן פטור?". והוסיף: "זרק אם נותן לעילוי נשמת הנפטר מסתבר שכשם שמותר לומר קדיש כך גם מותר בנתינת צדקה. וממילא יתחייב גם בפורים במתנות לאביונים".

2. הוכחה לויקה מדיני אונן

נראה שיש להסתמך על מקור נוסף בגמרא לשאלה בדבר הקשר בין חיוב במצוה לבין איסורים. שנינו במשנה (ברכות כ ע"ב): "בעל קרי מהרהר בלבו ואינו מברך לא לפנייה ולא לאחריה, ועל המזון מברך לפניו ואינו מברך לאחוריו", משום תקנת עזרא שתיקן טבילה לבעלי קרי, והם אסורים בתפילה, בתלמוד תורה ובברכות. ותמהו האחרונים כיצד יכול בעל קרי לאכול בלא ברכה, הרי עובר הוא באיסור של מעילה ש"כל הנהגה מן העדה" בלא ברכה כאילו מעל, וכאילו נהנה מקדשי שמים" (ברכות לה ע"א); וכן בדינו של אונן שנינו: "אונן אינו מברך" (ברכות יז ע"ב), ופירשו רוב הראשונים שאינו מברך ברכה לפנייה ולאחריה, למרות שעובר באיסור מעילה וגזל ללא הברכה? אחרונים רבים ובתוכם בספר "גשר החיים" (לגרי"ם טוקצינסקי פרק יח הערה 9) הקשו שאלות אלו, והוכיחו שאין ההנאה מן העדה" בלא ברכה מהוה איסור עצמי של מעילה. המעילה היא כאשר אדם מישראל אינו מקיים את חיוב הברכה המיטל עליו, אך כאשר אינו מחוייב בברכה אינו מועל ואינו באיסור גזל. אולם ב"ארחות חיים" מביא בשם בעל "הלכות גדולות" (גם ה"כל בו" בעקבותיו), שעל האונן לברך ברכה שלפניה. ברור שדעתם היא שהמחייב בברכה לפנייה הוא איסור ההנאה והאכילה, ואיסור המעילה הוא איסור עצמי. הברכה

12. חלק א פסקים סי' ט. בספר "משפטי שמואל" סימן ד ענף טז לגרשיב ורני שליט"א אביד תל אביב, האריך והעמיק בהגדרת הלאו, האם הוא איסור שבלב או איסור מעשי, ואף מסקנתו שנזלקו ראשונים בדבר.

שלפניה היא המתירה את האיסור, ולכן חייב אונן לברך ברכות נהנין לפני האכילה, ופטורו הוא רק ממצוות אך לא באיסורין. העולה מהדברים, שבברכות הנהנין מצאנו מחלוקת בין הראשונים, אם החיוב בברכה הוא היוצר את האיסור, או שהברכה איסור עצמי היא המתירה ומסלקת את האיסור¹³. וצריך ביאור, מה יענה בעל "הלכות גדולות" להוכחה שהמצוה היא הגורם לחיוב בברכה, מהיתר בעל קרי באכילה ללא ברכה. ונראה שלדעתו יש לחלק בין בעל קרי שאסור לברך, וחז"ל התירו לו לאכול ללא ברכה, ובין אונן שחז"ל רק פטרו אותו ממצוות.

יש להוכיח את הקשר מפסקי הלכה: הלכה פסוקה היא בשולחן ערוך (יורה דעה סי' שמא ס"ב): "מי שמת לו מת בשבת יאכל במוצאי שבת בלא הברלה ולא יתפלל". מקור ההלכה היא בהלכות שמחות למהר"ם מרוטנבורג (סימן קמח עמוד קמ), שכתב שם: "נראה לי שמותר לאכול בלא הברלה, דאמרינן בפרק מי שמתו (ברכות יז ע"ב) 'מי שמתו מוטל לפניו פטור מכל מצוות האמורות בתורה'. ואמרינן עלה בירושלמי: 'כל הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט'. וביום המחרת לאחר שנקבר אסור לאכול עד שיבדיל, דהא קי"ל בערבי פסחים: 'טעם מבדיל' (פסחים קז ע"א)". ובהמשך התשובה כתב: "ואין יכול לומר, כיון דאין יכול להבדיל כל זמן שמתו מוטל לפניו לא יאכל, דזה אינו, דהא דאמרינן בפרק מי שמתו: 'מי שמתו מוטל לפניו אוכל בבית חבירו ואינו מברך ואינו מזמן' וכו', ולא אמרינן כיון שאינו מברך ואינו מזמן לא יאכל. ואפילו אם שמע מאחרים שהבדילו במוצאי שבת אינה עולה לו, כיון דבהיא שעתא לאו בר חיובא הוא". מוכח מלשון המהר"ם שהפטור מחיוב ההבדלה מתיר את איסור האכילה קודם להבדלה, וחלות חיוב ההבדלה למחר מחדשת את איסור האכילה קודם להבדלה. בספר "שמירת שבת כהלכתה" (חלק ג פרק סד סעיף כו) פסק בעקבות דברי המהר"ם מרוטנבורג, שאונן מותר בעשיית מלאכה במוצאי שבת אף שלא הבדיל¹⁴.

3. סיכום ביניים: הפטור ממצוה מותר באיסורים שנאסרים בגלל החיוב במצוה

נראה לדון לפי הנחות אלו, הקושרות חלות איסורין בחלות חיוב המצוות בפועל, בחידוש ההלכה למעשה. מצאנו שחז"ל אסרו עשיית

13. ראה בגליון השי"ס לרעק"א ברכות יב ע"א ד"ה לא, בד"ן ספק ברכות הנהנין אם ריגס כספק איסור לחומרא, או כספק ברכות להקל, וביחזון עובדיה לראשלי"צ הרב עובדיה יוסף שליט"א חלק ב סי' כו שאסף כעמיר גורנה את הדעות דברי הראשונים והאחרונים בזה.

14. איסור הנלאכה הוא משום חיוב הברלה, כאיסור אכילה לפני קידוש, אך לא נאסרה מלאכה במצאי שבת משום תוספת חול על הקדש עד ההבדלה (ראה חידושי הגר"ח על הרמב"ם, הל' שבת פכ"ט ה"ה). ב"שמירת שבת כהלכתה" נקט שראוי לומר "המבדיל בין קדש לחול" לפני עשיית המלאכה, משום שחשש לשיטת הראשונים שאיסור מלאכה לפני ההבדלה הוא בגלל תוספת חול על הקדש.

מלאכות, אכילה או טעימה קודם לקיום מצוות, בין במצוות שחיובן מן התורה בין במצוות שחיובן מדברי סופרים. זמן האיסור הוא עד שתיעשה המצוה. איסור האכילה אינו אוסר את החפץ הנאסר באיסור חפצא אלא אוסר את הפעולה בלבד¹⁵. האיסור הוא משום חשש היסח הדעת שיביא לאי קיום המצוה. הכלל שנקבע בגמרא (שבת י ע"א, סוכה מ ע"א) הוא שבחיוב דאורייתא אם התחילו באיסור – מפסיקין, ובחיוב דרבנן אין מפסיקין, אלא אם המשך העיסוק עשוי לגרום לביטול המצוה.

נראה לומר, שאיסורים אלו, אשר נאסרו שמא יבוא לאי קיום המצוה, קיימים רק כאשר חייב האדם בעשיית המצוה בפועל. אך במקרה שמבחינה הלכתית פטור הוא מעשיית המצוה, יהיה מותר בכל האיסורים דוגמת הנזכרים לעיל¹⁶ יש היתר אכילה או היתר עשיית מלאכה למי שפטור מעשיית מצוות מדין עוסק במצוה, עוסק בצרכי ציבור או פיקוח נפש.

נראה ברור שמי שאין לו תפילין או ארבעת המינים בסוכות, וצריך להוציא יותר מחומש מממונו לקנייתם, פטור הוא מלהניח תפילין או ליטול לולב באותו יום. אף שחיוב המצוה מוטל עליו, אבל אין הוא חייב בתנאים אלו לקיימו. האם יאסר אותו אדם לאכול קודם שיניח תפילין או יטול הלולב? פשוט שאין לאוסרו אף שהחיוב בעיקרו מוטל עליו, ומשמע שאיסור אכילה לפני מצוה מותנה בחלות החיוב בפועל ולא בעצם החיוב.

4. דין כהיתר אכילה קודם תפילה ליבא מן הדרך.

בעירובין (דף סה ע"א) שנינו: "אמר ר' אלעזר: הבא מן הדרך אל יתפלל שלשה ימים", ופירש רש"י "שאינ דעתו מיושבת עליו מפני טורח הדרך". וצריך עיון, הרי חייב הוא בתפילה אלא שאין יכול להתכוין, אם כן, מה מתיר לו לאכול קודם התפילה? אולם, לפיהנאמר לעיל ברור, שמי שפטור מתפילה אינו נאסר באיסור אכילה שלפני התפילה; כך הבא מהדרך שאין דעתו מיושבת, שנפטר מחיוב תפילה בפועל, אינו אסור באיסורים הנובעים מחיוב התפילה.

אולם יש לדחות את הראיה: אפשר לומר שהאכילה והשתיה מסייעים לו ליישב את דעתו והם מהווים צרכי תפילה, כמו מי שרעב וצמא, שפסק הרמב"ם (הל' תפילה פ"ה ה"ב) שמותר באכילה. ובספר "תפילה כהלכתה" (הרב יצחק פוקס, פרק ו סעי' יד) כתב שמי שרעב וצמא בשיעור, שאינו יכול לכון בתפילה כראוי, יאכל מעט על מנת ליישב דעתו. ולשיטתו נראה, שאף הבא מן הדרך מותר רק באכילה בשיעור

15. המגיא מסק שבאיסורים כגון אלו, אכילה לפני קידוש או הבדלה, אין איסור לתת לקטן לאכול קודם הקידוש משום שאין זה איסור חפצא.

16. כהיתר אכילה ללא ברכה לאתן, לבעל קרי; היתר מלאכה במצאי שבת לפני הבדלה לאתן.

הנחוץ לשוב הדעת. אולם לאור מה שנתבאר לעיל, ההיתר במי שבא מן הדרך הוא שאין הוא עומד להתפלל אף שאנוס הוא, ולכן לא חל עליו כלל איסור אכילה קודם התפילה, ויש לומר שמותר באכילה ללא הגבלה. וצ"ע, ואמנם, לא מצאנו בפוסקים שהזכירו שהבא מן הדרך אסור בעשיית מלאכה עד שתתישב דעתו ויתפלל, משמע שחיוב תפילה הוא האוסר את המלאכה, וללא חיוב אין איסור המלאכה חל.

ג. האם היתר האיסורים הוא רק לפטור ממצוה כל זמן חיובה?

1. דעת הרב אביגדור נבנצל שליט"א

מידי דברי בענין זה עם הרב אביגדור נבנצל שליט"א, נטה הרב לחלק לפי משך זמן הפטור. אם הפטור או העיסוק במצוה יתמשך כל זמן חיובו במצוה, כדין הפטור ממצוה מחוסר יכולת לקיימה בשל הוצאה יותר מחומש, או דוגמת רופא היודע את משך זמן התורנות או הניתוח, ובפרק זמן זה יעבור זמן תפילה או זמן קריאת שמע, שבמקרה זה אין ספק לדעתו שיהיה מותר בדברים שנאסרו לפני תפילה וקריאת שמע או שאר חיובי המצוות שמא ישכח. וכן הסכים הגרי"ש אלישיב שליט"א מידי דברי עמו בשאלה זו, שבכה"ג ודאי מותרים באכילה או באיסורים שנאסרו לפני עשיית מצוות. אולם אם משך העיסוק במצוה או בהצלה ופיקוח נפש הוא קצר ויסתיים בתוך זמן קריאת שמע או התפילה, יש לומר שיאסר מעתה בכל האיסורים שאסרו חז"ל שמא ישכח, אף שעכשיו הוא פטור מקריאת שמע ותפילה, מאחר שעומד הוא לפני קיומם לאחר סיום מצוותו. לדעת הרב נבנצל שליט"א החשש לאי הקיום בפועל כשיגיע זמן החיוב הוא המחייב באיסורי האכילה, והוא הקובע אם נאסרו עליו האיסורים שמא ישכח. לדעתו, אף אם נסבור שעוסק במצוה הוא, ואפילו אם נניח שאינו בר חיובא, מכל מקום עומד הוא לפני קיומן של המצוות, ויש לאסור עליו את כל האיסורים שהמצוות אוסרות. עוד הוסיף להעיר, שאף אם עוסק במצוה פטור מן המצוה, יש לומר שצריך שיקצר זמן עיסוקו במצוה הנוכחית כדי שיקיים האחרת. בגלל חובה זו יש לאוסר באיסורים שנאסרים לפני קיום מצוות. וצריך עיון, שכן לא מצאנו בפוסקים שיש חיוב כעין זה.

עוד נטה הרב נבנצל שליט"א לחדש שמי שאינו שומר מצוות, שאינו עומד לקדש ולהבדיל, נמצאת קלקלתו תקנתו, ואין עליו איסור מלאכה ואכילה לפני קידוש והבדלה. לכן גם לא יהיה איסור להזמינו לנסיעה, למשל, ממרצאי שבת עד יום שלישי, זמן חיובו בהבדלה, למרות שמחוייב הוא בהבדלה ויש לאוסרו בעשיית מלאכה, ואין איסור להגיש להגיש לו

אוכל למרות שעדיין לא הבדיל או לא התפלל¹⁷. אולם הגרא"י וולדינברג ב"ציץ אליעזר" (חלק יא סי' לד) קבע להלכה, שמי שאינו עומד לקיים את המצוה, כתינוק שנשבה או אינו שומר תורה ומצוות, אינו נאסר באיסורים שלפני תפילה, ערב שבת, מוצ"ש, וקיום מצוות עשה. סברה זו מתירה נתינת אוכל לאינו שומר תורה ומצוות לפני שהתפלל בשחרית מנחה וערבית, במסערה, בביקור קרובים, ובשמחה¹⁸.

2. דיון בפטורים של אונן

אולם צריך עיון מפטורו של אונן מאיסור אכילה קודם הבדלה, אף שיקבר המת במוצאי שבת, ומדהיתרו במלאכה. והסביר הגר"א נבנצל שליט"א, שאף שבאונן כתבו הפוסקים שמותר בעשיית מלאכה במוצאי שבת או באכילה לפני תפילה גם במקרה שיובא המת לקבורה בזמן תפילה, קריאת שמע או הבדלה במוצאי שבת, או איסור מלאכה במוצאי שבת, מכל מקום אונן שאני, מאחר שחז"ל הפקיעו מאונן חיוב מצוות. כפי שנאמר בירושלמי (ברכות פרק ג הלכה א, הובא בתוספות ריש פרק "מי שמתו" ד"ה פטור): "למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך" – ימים שאתה עוסק בחיים, ולא ימים שאתה עוסק במתים". ובאחרונים שאלו, מה צורך בפסוק, הרי פטור מדין עוסק במצוה! ולפי מה שנתבאר שדינו של אונן שאני – ניחא, מאחר שאונן מופקע במחלט מחיובי המצוות הזמניות (היום יומיות), מפני שכלל מעיינו של האונן צריכים להיות מרוכזים בכבודו של הנפטר.

ובחילוק זה בין עוסק במצוה לדין אונן שאינו בר חיוב כלל, הקדימו בספר "תפארת למשה" (יו"ד סי' שמא, עי"ש), וכתב שגדר פטורו של אונן אינו רק שאינו בר חיובא במצוה זו, אלא שהגברא מופקע מחיובי מצוות ומהתייחסות למה שמעבר לעיסוקו במת, לעומת פטור העוסק במצוה, אשר אף אם נניח שהוא אינו בר חיובא, סוג אחר הוא. ויש לבסס את חילוקו בין אונן לעוסק במצוה, מדיון הפוסקים (שו"ע או"ח סי' נה) בדבר צירוף אונן למנין, שלא נידון בפוסקים דבר אי הצטרפותו של עוסק במצוה למנין¹⁹.

17. ראה "שמירת שבת כהלכתה" חלק ב פרק נט הערה כו בשם הגרשו"ז אויערבך שליט"א. ובביאורים והערות ל"שב שמעתתא" שמעתתא א פרק ג הערה כט העיר מרד הגרשו"ז אויערבך שליט"א שיכול גם המטייע והגוהן באיסור דרבנן מסוג זה לעבור בלאו דלפני עורר מן התורה. והביא דוגמאות רבות לאיסורים כאלה.

18. הובאו דבריהם בספר "לפני עורר", הרב יצחק אדלר, אופקים תשמ"ט, ליקוטים פסקי הלכות פרק א אות כח.

19. רצ"ע אם אונן נפטר מכל המצוות בין המוטלות עליו, ובין שאינן מוטלות עליו? ואפשר ששאלה זו שניה במחלוקת הפוסקים בשאלה האם חייב אב אונן במילת בנו, במילת אחרים או האם יכול אונן למול אותם? וכן בדיון אונן בספירת העומר, רצ"ע. אך יש לומר שבכל מצוה שנפטר אונן הפקיעהו חז"ל תשאהו כאינו בר חיובא, אך לא פטרו אותו מכל המצוות. כן יש

3. דיון בפטורים של שושבינים ובני-חופה

אולם נראה להוכיח יסוד זה מסוגיא נוספת. שנינו בגמרא (סוכה כה ע"ב): "חתן, והשושבינין, וכל בני החופה פטורים מן התפילה ומן התפילין, והייבין בקריאת שמע. משום ר' שילא אמרו חתן פטור, והשושבינין וכל בני חופה חייבין". רש"י מפרש שתנאים אלו חולקים על דין "עוסק במצוה פטור מן המצוה", ואף על פי כן פטורים מן התפילה ומן התפילין, משום שתפילה בעיא בוונה, ותפילין משום דשכיחא שטרות וקלות ראש. התוספות (שם ד"ה חתן) חולקים, ודעתם שכל התנאים סוברים את ההלכה של עוסק במצוה פטור מן המצוה, אלא שנהלקו כאשר ניתן לקיים שניהם: תנא קמא סבור שחתן ושושבינים אינם יכולים לכוין בתפילה, ואסורים בתפילין, אך בקריאת שמע הם יכולים לכוין ליבם לקריאת פסוק ראשון. ואילו רבי שילא סבור שחתן אינו יכול לכוין אפילו לקריאת פסוק ראשון, ואילו השושבינים וכל בני חופה יכולים לכוין בקריאת שמע, אך בתפילה ותפילין סבור שפטורים, כדעת תנא קמא, מאחר שאינם יכולים לכוין ולשמור תפילה.

יש להקשות, בין לשיטת רש"י בין לשיטת התוספות, אף אם נפטרו מאפשרות תפילה בפועל מחוסר אפשרות כנה, והרי אסורים הם באכילה קודם התפילה, כאיסורי אכילה קודם לקיום מצוות שמא ישכת. תוד דרשו חז"ל: "לא תאכלו על הדם, לא תאכלו קודם שתתפללו על המכם". ודרשו: "כל האוכל ושותה ואח"כ מתפלל, עליו הכתוב אומר ואתי השלכת אחרי גוך, אל תקרי גוך אלא גאיך, אמר הקב"ה לאחר שנתגאה זה קבל עליו מלכות שמים" (ברכות י ע"ב). והרי חייבים השושבינים בהנחת תפילין, אלא שאנוסים הם מלהניח, ואם כן הם אסורים באכילה לפני קיום המצוה. מהו המתיר להם לאכול ולשתות עם החתן?²⁰ ומוכח שכל הפטור מתפילה בגלל טרדה, או מתפילין, מאחר שלא יכול להניחם בפועל, הוא פטור מאיסורי אכילה ושתייה קודם לתפילה ולתפילין. וראיתנו מהגמרא בסוכה מוכיחה שגם במקרה שיעזוב מצותו בזמן חיוב תפילה או קריאת שמע, מכל מקום לא נאסר באיסורין. שם הרי מדובר לא רק בפטור שושבינין שיהיו עם החתן כל שבעה, אלא אף בבני החופה שנמצאים ומשמחים בזמן החופה בלבד ואח"כ שבים לביתם.²¹

לברר מהו חיובו של אונן באחריות ובערבות ביחס לעוסק במצוה. עיין כ"כ ב"ב אבילות ל"י גירנולד אות אנינות, ועדיין צ"ע.

20. ודחוק לומר שמאחר שעוסקים הם במצוה של שמחת חתן וכלה, הרי באכילתם הם מקיימים מצוה, ופטורים מן האיסורים שהוזכרו מאחר שאכילת מצוה נחשבת צרכי שמים ואינה מהוה אכילת איסור, ולכן אין בזה משום לא תאכלו על הדם, ומשום ואותי השלכת. ראה צ"ח ברכות על דברי המשנה "משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתם", שאכילת מצוה אינה אסורה קודם לתפילה.

21. הרי"י יוסף שליט"א בספר ילקוט יוסף חלק מועדים-סוכות הביא, שנחלקו הירידא ביחיים

אולם הגר"א נבנצל שליט"א השיבני, שלדעתו כל שאינו עומד לקיים את המצוה ויכול להישאר בחופת החתן ולשמחו כל זמן תפילה וקריאת שמע, שוב אין הוא עומד לקיים המצוה ואינו נאסר באיסוריה. ולענין צריך עיון, האם בן חופה משמת, שהחליט ללכת לביתו בתוך זמן תפילה וקריאת שמע, יאסר באכילה ושתייה? בגמרא ובפוסקים לא משמע כן, והדבר צריך הכרע.

4. סיכום ביניים

מסתבר לפי הנחתנו זו, שהעוסק בערב שבת במצוה כביקור חולים, סיעוד חולים או צורת חסד שונה, עוסק במצוה הוא, ופטור בעת עיסוקו ממצוות תפילה וקידוש היום. בזמן עיסוקו במצוה יהיה מותר בשתייה ובאכילה, למרות שהוא נמצא עדיין קודם תפילתו וקודם קידוש היום. והוא הדין לגבי עיסוק במצוות לפני קיום מצוות, כתקיעת שופר או קריאת מגילה או איסור עשיית מלאכה קודם הבדלה. והסכימו עמי בעיקרון זה מור"ר הגרש"ז אויערבך שליט"א, הגר"ש פישר שליט"א, הגר"ר משה הלברשטם שליט"א, מו"צ בבי"ד של העדה החרדית, והגר"י זילברשטין שליט"א, רבה של שכונת "רמת אלחנן" מח"ס "תורת היולדת". עם זאת, הגר"ש אלישיב שליט"א לא נטה לקבל דרך זו.

5. היכחה מדין אונן

שבתי וראיתי שכבר נשמעו הדברים העומדים ביסוד הנחתנו ואף נפסקו בבי מדרשא. בספר "עמק ברכה" לגר"א פומרנצ'יק²² מובא שנחלקו הראשונים בשורש חובת אבילות. דעת הרמב"ם והרי"ף היא שאבילות יוס ראשון היא מן התורה. מקור החיוב נלמד מדין אנינות, מדכתיב "ואכלתי חטאת היום", וכתוב "ואחריתה כיום מר", כלומר, חובת האנינות והאבילות שורש אחד לה. והרמב"ן ב"תורת האדם" תמה על שיטה זו, ומסיק שאבילות ואנינות אין קשר ביניהן. שיטת הרמב"ן שתחילת אבילות משעת מיתה היא, אך אונן אינו נאסר בנעילת הסנדל וכל האיסורים, משום שעסקי המת נפסדים בכך, יעו"ש.

הרמב"ם (הל' אבל פ"א ה"ב) פסק: "כל זמן שלא נקבר המת אינו אסור בדבר מן הדברים שהאבל אסור בהם". קושית הרמב"ן על הרמב"ם: לדעתו שמקור האבל מאנינות הוא, מדוע לא תחל האבילות וחיוביה מיד עם הפטירה, מאחר שאז עיקר המרירות והאבל? ותירץ ב"עמק ברכה" שהרמב"ם סובר שאונן פטור מכל המצוות מדין עוסק במצוה, שהרי מוטל

שאל' היהזרע אמת' בהגדרת בני חופה, אם הם משתתפים ומשמחים רק בשעת החופה, כדעת ה"זרע אמת", או שבני חופה אף הם משתתפים בכל ז' ימי המשחה כדעת החיד"א.

22. מתלמידי הגר"י מבריסק, מהדורת צילום, תשל"ז, הלכות אנינות ואבלות עמוד קלה אות א.

על האונן לקבור את המת, על כן הוא פטור ממצות אבילות. ואף שבאבילות איכא גם איסורים, כל איסורי אבילות אינם אלא מכח מצות העשה של אבילות שהאבל מחוייב בה. אונן, כיון שפטר בפועל ממצוות עשה באבילות, בטלו ממנו כל איסורי אבילות.

ומפורשת כאן סברתנו שאף באיסורין, שאפשר שבחלקם הם איסורים דאורייתא, הפטור מהמצוה השורשית, הנובע מכך שהמחוייב בה שעסוק במצוה, גורם היתר גם בענפי האיסורין שנובעים מהמצוה, מאחר והאיסורים האלו נאסרים רק בעת חלות המצוה בפועל²³.

ובינותי בספרי פוסקי זמננו, ומצאתי בתשובות לגר"מ שטרנבוך שליט"א, שדן בדין אונן שלא קיים חיוב התפילה כתוצאה מאנינותו במשך היום, ופסק שחובתו להשלים תפילתו. אולם במקרה שהאנינות התחילה רק לאחר שעה ביום, המשנ"ב מכריע שיתפלל תפילת תשלומין, מאחר ולפני זמן פטורו מתפילה כבר נתחייב בתפילה ועליו להשלים את החיוב. אולם הגר"מ שטרנבוך כותב שאם מתחילת זמן תפילה עסק בצרכי החולה, רפואתו וכו' אין הוא חייב להשלים (כיון שמתחילת זמן החיוב בתפילה הוא עוסק במצוה לא חל עליו חיוב תפילה כלל, כי הוא פטור מכל המצוות). ודעתו ברורה כפי מה שנתבאר, שסובר שפטור עוסק במצוה הפטור מהמצוה מבחינה מעשית, אין עליו חיוב השלמה, משום שלא חל החיוב העקרוני.

ב"פני ברוך" הלכות אבילות (לר' חיים ברוך גולדברג, סימן ה סעי' יד) דן בחיוב ברכת אשר יצר אתכם בדין, למלווי המת בכניסתם לבית הקברות, ובחיובו של אונן בברכה לאחר שחלה עליו האבילות, אם התחייב בראיה שראה בעת הכניסה אף שאז היה פטור מלברך מדין אנינות, או לא. ומשמע שהשאלה היא אם הוא פטור בחפצא, ולא חל עליו כלל החיוב אף לאחר שעברה סיבת הפטור, או שאין זה פטור מוחלט וחיוב לברך. ומחלוקת היא בין ה"אשל אברהם"²⁴ לבין "קצות השולחן". בשו"ת "קנין תורה" (ח"ג סי' כז אות ב) נטה שהמנהג שהמלוים מברכים, ואילו ביחס לאבל שלא חל חיובו בשעת הכניסה אין צריך לברך.

העולה מדברינו: אונן או כל מי שפטור מחיוב מצוה, בין אם מצותו היא מן התורה בין במצוה מדרבנן, בין באונס²⁵ בין בפטור לכתחילה (כעוסק

23. עיין "דברי יחזקאל" סימן יז לגיר יחזקאל ברנשטיין, ב"שיעורי הרמ"ם", ישיבת פוניבז', בשיעורו של מו"ר הגר"ד פוברסקי שליט"א, וראה ב"מעשי חייא" לגיר חיים אהרן טרצין על בתובות, שנטו בישוב דעת הרמב"ם בכוונם נוספים.

24. הובאו דבריו בכף החיים סי' רכב ובקצות השולחן סי' מז.

25. בדוגמת חזן ורשבינוי הטרודים. בתשובת הגר"ש אלישיב שליט"א בספר הזכרון לגר"ב זילטי, פסק שרופא נחשב עוסק במצוה בין בזמן עיסוקו ברפוי, ובין בזמן מטחתו ואכילתו לקראת המשך תפקידו.

במצוה הפטור מן המצוה, אינו בכלל האיסורים הנזכרים. והגאון הרב אביגדור נבנצל שליט"א אינו מסכים לדרך זו.

6. השלכות מעשיות בחיי יום־יום

1. להנחות אלו השלכות נוספות בתחומים מעשיים רבים בחיי יום יום. בספרי מחברי זמנינו כתבו ללמד זכות על נשים שאינן מתפללות. הגר"י קמינצקי פסק שאישה המטופלת בילדים קטנים דינה כמשמשי חולה, שפטור ממצוות מדין עוסק במצוה²⁶, ופטורה מתפילה. (”כה תאמר לבית יעקב” איזנברג, עמ' 30).
  2. הגר"מ שטרנבוך, והדבר מובא גם בספר ”מחזה אליהו”, קיבלו בשמו של מרן החזו"א שנשים פטורות מתפילה משום טירדת המחשבה, כעיקרה של חובת תפילה שחייב רק היכול לכיין דעתו, והבא מהדרך ואינו יכול לכיין דעתו פטור, כדברי הגמרא (עירובין סה ע"א). ולפי מה שנתבאר, יש לפטורן לא מתפילה בלבד, אלא שבשעת עיסוקן בילדיהן וטירדתן, יש מקום להתיר להם גם אכילה ושתייה לפני התפילה. אמהות הטרודות בילדיהן פעמים רבות אין ידוע מתי תתפנה ויגמר עיסוקן. העיסוק אינו קצוב, ואף לפי דברי הגר"א נבנצל שליט"א יתכן להתיר לנשים איסור אכילה לפני התפילה.
  3. אשה המטפלת בילדיה הקטנים בפורים לפני קריאת המגילה ביום ובלילה, לא תיאסר לאכול ולטעום לפני קריאת המגילה מחמת חובת הקריאה המוטלת עליה.
  4. השלכה נוספת: נגנים בתזמורת המנגנת בחתונה, שמקימים הם מצוות שמחת חתן וכלה²⁷, שלא קראו קריאת שמע, לא התפללו ערבית, או לא ספרו ספירת העומר, יש מקום להתיר להם לאכול, כדי שיוכלו לשמח את החתן והכלה בלא הרגשת רעב מציקה וללא הפרעות, שהרי הם עוסקים במצות שמחת חתן ופטורים מתפילה, והפטור מחיוב תפילה וקריאת שמע מותר באכילה.
- ובספר ”הצבא כהלכה” (לר"י קופמן נר"ו, פרק מג פיסקה כב) קבע, שכל זמן שקיים הפטור מן התפילה מותר באכילת סעודה גמורה, ולא הביא מקורות וסימוכין לדבריו.

ד. מסקנות הדיון לחיילים

- א. לכתחילה על החייל להשתדל לברר אם תהיה חניית ביניים בה יוכל להתפלל לקדש ולאכול בתוך זמן קריאת שמע ותפילה.

26. סוכה כו ע"א, ש"ע או"ח סי' חרמ ובנימוק המשנה ברורה שם.
27. כך נקט בתשובות ”חתן סופר” או"ח סי' יד.

ב. באין נתונים לחייל, הרי שבנטיעה זו שהחלה בשעות הבוקר המוקדמות, ולא היה ידוע מתי תסתיים ואימתי יחברו לגדה, ועלולה הדרך להתמשך עד שיעבור זמן קריאת שמע ותפילה (וכך הוה), נראה שגם לדעת הרב נבנצל אין לאסור את האכילה לפני קריאת שמע ותפילה.

ג. בזמן לחימה או סיכון, כדוגמת המקרה הנידון, מותרת אכילת ארוחת בוקר, אכילת פירות וכל המסייע להפגת מתח שלילי ולתוספת עירנות לחייל, מדין פיקוח נפש, או צורכי מצוה, ויש להתירה מטעם זה גם לפני תפילה, קריאת שמע וקידוש.

ד. בספר "שבת ומועד בצה"ל" לרב אברהם אבידן גטה לחדש שהיתר "עד רדתה" – אפילו בשבת" (שבת יט ע"א) מתיר דהיית שבת לא רק לדברים אשר פיקוח נפש כרוך בהם, אלא כל שמוסיף לשמירת כושר ועירנות הלוחמים, מותר. ולדבריו, היתר "עד רדתה" מתיר אף איטורי מלאכה וחיובי שבת²⁸.

28. אלא שיש לדון במקרה שניתן לקדש, האם יש צורך למעט בשימוש כהיתר זה כיון מאכילין אותו הקל תחילה, וצ"ע.

☆☆☆

וטעם כי ה' אלקיכם ההולך עמכם להלחם לכם עם אויביכם להושיע אתכם, וזהירם שלא ירך לבבם ולא ייראו מן האויבים, ויאמר שלא יבטחו בזה בגבורתם לחשוב בלבם גבורים אנחנו ואנשי חיל למלחמה, רק שישבו לבם אל ה' ויבטחו בישועתו, ויחשבו כי לא בגבורת הסוס יחפץ ולא בשוקי האיש ירצה, כי רוצה ה' את יראיו את המיחלים לחסדו.

(רמב"ן, דברים כ, ד)